

Tallinn, 30. okt. 1973

Gagarini 9-8

PEM 13152-13
PR 10

Armas härra Rajamaa!

Soovikohaselt saadan Teile andmeid ja mälestuskilde meie ühise sõbra J.Käisi elu viimasest aastakümnest. Kuigi temaga neis aastais sageli kokku puutusin ja tema tööd ning tegevust pidevalt jälgin ei teinud ma kahjuks üksikute sündmuste kohta märkmeid. Nüüd juba veerand sajandit tagasi toimunu ja seega ajalukku kuuluva meenutamisel ja elustamisel andis väga väärtusliku abi J.Käisi õpilane Karl Laane, kes pani kirja üksikud sündmused, nii et tema dossjee alusel on saanud võimalikuks järgnev ülevaade.

Et on kavatsus kõnelda J.Käisi elu viimasest aastakümnest, siis tuleb alustada 40-aate aastatega. Jättes kõrvale suured ajaloolised sündmused ja koondades tähelepanu J.Käisi tegevusele, siis tuleb arvukate artiklite kõrval, mis valgustasid nõukogude pedagoogika põhiküsimusi, mainida kaht ulatuslikku tööd, mis valmisid aastail 1940-44; need on "Loodusõpetuse metoodika" ja "Õpetuse alused ja teed". Neist esimene käsitles J.K. lemmikainet, loodusloo metoodika küsimused olid kogu tema õpetajategevuse jooksul alaliseks uurimisalaks. Töö tulemused väljendusid arvukates artiklites ja eri teostes loodusloo õpetamise üle. Seega kujunes "Loodusõpetuse metoodika" kokkuvõtteks pikaajalisest tegevusest ja suurtest kogemustest sel alal. Käsikiri oli trükivalmis, kuid siis tuli bioloogia olukorra avalik arutelu, mille tulemusi tuli arvestada ka loodusloo metoodikas. J.K. otsustas käsikirja uuesti läbivaadata, et uusi nõudeid arvestada. Kuid see töö jäi tegemata või õigemini jäi pooleli, jäi käsikirja ega saanud ilmuda käsiraamat, mida õpetajad hädasti vajasisid ja nüüdki vajavad. Käsikirja jäi ka mahukas töö, mis valmis neil aastail, nimelt "Õpetuse alused ja teed", milles käsitleti didaktika aluseid ja anti nende kujunemise ajalooline ülevaade. Mõlemad käsikirjad säilitatakse nüüd Tartus Kirjandusmuuseumis, kuhu on koondatud kõik käsikirjalised materjalid J.K. kohta.

1945. a. sai J.K. 60 aastat vanaks. Sel puhul korraldati aktuseid, kus avaldati üldist tunnustust ja austust. Neist aktuseist on teada vähemalt neli: 1) Rakvere Õpetajate seminaris 23.12.1945, kus aktusekõne pidas R. Reiman; 2) Tallinna Õpetajate Seminaris, 26.12.1945, kus

aktusest võtsid osa selle aja hariduselu juhtivad tegelased;3) Võrus 8.1.1946, kus kõnedega esinesid ta õpilased R.Liiv, E.Küppar ja kunstnik J.Vahtra;4) Tartus 13.1.1946 - Ülikooli, Õpetajate Seminari ja linna haridusosakonna ühisel korraldusel; kõnedega esinesid A.Koort ja A.Elango. Ka ajakirjanduses avaldati tunnustavaid kirjutusi (A.Aret jt.). Ajaleht "Nõukogude õpetaja" ja ajakiri "Nõukogude kool" pühendasid J.K. juubelile peaaegu täielikult vastavad numbrid.

Tänades tervitajaid ja tähelepanu osutajaid on J.K. "Nõukogude õpetajas" avaldatud aktuse kirjelduse järgi ütelnud muuseas järgmist:

"Minu elu sisuks on olnud töö. Ma olen olnud alati õnnelik, kui ma olen saanud töötada, ja õnnetu, kui mult see võimalus on võetud".

"Niikaua, kuni ma veel püsti seisan, tahan ma töötada pedagoogilisel alal, olla kasulik Nõukogude Eestile, tema koolile ja noorusele".

Alates 1945.a. kuni 1950.a. maini töötas J.K. Haridusministeeriumis, kus tema ülesandeks oli õpikute metoodiline ettevalmistamise juhtimine. Ühtaegu oli ta ka ajakirja "Nõukogude kool" kolleegiumi liikmeks, tegelikult aga selle ajakirja tegevtoimetajaks. Käsikirjade redigeerimise ja trükiks ettevalmistamise alal oli J.K. tõeline meister; koolitöös ja "Eesti entsüklopeedia" toimetuses sai ta sel alal väga hea koolituse. Tema hoolitsevat kätt said tunda kõik sel ajal ilmunud õpikud ja muidugi ka "Nõukogude kool". Töötundidel, saagi aga ka pärast tööaega võis teda ministeeriumis oma tööruumis leida töösse süvenenuna, sest alati oli tal midagi uurida, kontrollida, redigeerida, kirjutada või vastata paljudele küsimustele, mille lahendamiseks tema poole pöörduti.

Tema suhtumine oli alati sõbralik ja vastutulelik. Mõttevahetuses tema ^{ga} oli ainsaks raskuseks tema halvenev kuulmine. Kuid ta jälgis alati tähelepanelikult vestluskaaslast ja taipas kõneluse sisu tihti poolelt lauselt. Sõprade ja tuttavatega pidas J.K. pidevat sidet, vastused talle saadetud kirjadele ei lasknud end kunagi kaua oodata. Eriti südamlilik oli tema suhtumine endistesse õpilastesse ja kaasõpetajatesse.

Ka oma vanadusaastail ei loobunud J.K. võitlusest oma pedagoogiliste töökspidamiste eest. Üheks valusamaks kogemuseks oli talle terav kriitika "Valitud tööde" ilmumise järel. Oma põhjalikus vastukirjutuses, mis osalt ka trükis ilmus, näitas ta üksikasjalikult

hukkamõistva kriitika alusetust. Hiljem aga selgus talle endalegi, et polnud vaja seisukohtade õigustamist ja põhjendamist, vaid neist loobumist, mida ta aga ei saanud teha. Nüüd on tema mõtted jällegi päevakorda tulnud ja rakendust leidnud - väike tõendus, et tolleaegne kriitika ei olnud põhjendatud.

Mais 1950 kohtas K. Laane tänaval J. Käisi, kes oli lahkunud oma töö kohalt ministeeriumis, kus oli olnud ametisse vormistatud ministeeriumi inspektorina, kuid tegelikult juhtis metoodilise sektori sektori tegevust. See oli nende viimne kohtumine. J. K. oli, nagu viimasel ajal ikka, lihtsalt riides, seljas kantud mantel, peas nokaga suusamüts, käes väike kohver. Ta kõneles kavatsusest minna suvepuhkust veetma vennapoja juurde Saarejärvele, end. Tromsi tallu Põlva lähedal. Väliselt ei jätnud ta sugugi mitte löödud mehe muljet, vaid oli nagu alati optimistlik. Ta vihjas sellele, et tema elu on kulgenud loo-aastaste perioodidena, millede lõpul on ikka olnud mõni sügav murrang. Ja ikka on ta elu olnud seotud kooli ja pedagoogiliste küsimustega, ainult 3 aastat jäi puudu 50-aastasest pedagoogistaažist. Alati on olnud tal uusi ülesandeid, kavatsusi, milledega tegeles ka puhkusel olles. Ent seekord olevat tal elus esimene kord, kus läheb maale suve veetma, kaasa võtmata mingit pooleliolevat tööd või kavatsust. Seegi ei vastanud tõeale, sest hiljem selgus, et isegi elu lõpueelsetel päevadel oli ta tegelnud mitme ilmunud õpiku läbitöötamise ja parandamisega. Ta kavatses süveneda kodukoha loodusesse, matkata. Sügisel (augustis) tahtis ta Tallinna tagasi tulla, et jätkata tööd käsikirjadega. Ta lootis ühe oma õpilase majas Nõmmel saada omaette ärklitoota, kus oleks rahulik töötada.

Enne lahkumist väljendanud J. K. siiski nagu kogemata talle varem nii mitteomase "eneselohutuse" - ta lootvat, et ei jää kauaks vana-dusviletsustes viirelema. Väljenduse mõtte pärimisele lausunud ta, et "võib näit. juhtuda rabandus".

Viimaseid päevi iseloomustab ilmekalt kiri, mis J. K. saatis 5. juunil (seega 24 päeva enne surma) maalt, Tromsilt A. Valsinerile. Selles kirjutas ta muide järgmist:

"...Nüüd "suvitan" ma oma kodukohas. Siin leidub aega ka kirjavahetuseks. Mõtlen jääda siia kuni augustikuuni. Teiste hulgas tegin minagi lõpparve Tõnismäega ja andsin pensiooni saamiseks vastava avalduse. See lugu minu suhtes ei ole midagi erilist: mõtlesin juba

varemgi selle üle, et oleks aeg kergemale tööle üle minna. Tööraamat
us on minul üle 44 aasta, see pole väike arv. Ja just möödunud tal-
vel tundsin ma gripi tagajärjena kaua aega suurt väsimust. Nii et on
päris loomulik, kui dialektika seaduse kohaselt vana annab ruumi
noorele. Teine asi on, kas oli üldse tarvis selleks, et õigustada mi-
nu lahkumist, otsida põhjusi "pedoloogias" või tituleerida mind
"kodanlikuks natsionalistiks". Eriti viimast ei pea ma õiglaseks;
sest et ei ole ma kunagi andnud põhjust seesuguseks arvamiseks.

Kui heita kõrvale see "ülekohus", siis olen ma praegu oma olukor-
raga täiesti rahul. Vabakutse alal on tööd niipalju kui soovin, aga
ma ei mõtlegi ennast koormata suure tööga. Piisab, kui on midagi te-
ha, et ei tunneks igavust. Oma aega aga võin ma kasutada nii, kuidas
soovin. Ja see teadmine on suure väärtusega. Sügisel kolisin linna ja
jätkan samuti vaba töötamist. Mingit kindlat kohta ma ei otsi ega
võta vastu.

Oli väga hea, et sain täielikult lõpetada oma põhitöö - õpikute
käsikirjade ettevalmistamise 1950-51. aastaks. Muu tuleb uutel ini-
mestel teha.

Maa-elu on üpris vaikne. Elame siin kõrvalises kohas, kuhu suured
lained peaaegu ei ulatu.

Aja poolest oleks võimalus mõni kaugem sõit ette võtta, aga esi-
algu mul tõsist soovi matkamiseks pole. On tarvis puhata, selleks on
siin kõik eeldused olemas".

Nüüd mõni sõna sellest kohast, mis kujunes J.K. viimseks elupaigaks
siin maailmas. End. Tromsi talu, mis kuulus J.K. vennapoja, asus tol-
lal "Põllumehe" kolhoosi alal, Põlvast umbes kümmekond kilomeetrit
eemal. See oli vaikne metsatagune koht. Talumajas oli J.K. kasutada
omaette tuba, mille aknad avanesid aeda, kus kevadel õitsesid sire-
lid, hiljem jasmiinid. Tromsil elades jätkas J.K. oma kirjanduslikku
tegevust, edasi viies ja viimistledes eelpool mainitud käsikirju. Ta
käis jalutamast ümbruskonna looduses ja tegi loodusvaatlusi, kuid võt-
tis jõudumööda osa ka talutöödest, eriti saksa okupatsiooniaastail.
Nii kirjutas ta 18.3.1943 K. Laanele muuseas: "...tahan kevadepüha-
deks linnast (s.o. Tartust) lahkuda ja suvekuudeks maale asuda. Ma po-
le küll enam suur töötegija, aga natuke ikka saan adata ja sellest
on endalegi mitmeti kasu. Kui ma möödunud talvel võisin linnas üsna
rahuldavalt elada, siis just seetõttu, et oli sidemeid maaga. Tuleva-

sekski talveks peab valmistuma, arvestades mitmesuguseid kitsendusi!

1950.a.29.juunikuu päeva hommikul, kui muu talu pere oli juba oma tööde-talituste juures, oli kella 11 paigu nähtud J.K.õues liikumas. Siis oli teda nähtud istumas aidatrepile puhkama. Sealt oli ta tõusnud, et nähtavasti tuppa minna; kuid oli järsku kokku varisenud. Kui juurde mindi, oli ta juba surnud...

Olles Võrus enne tagasisõitu Tallinna sai K.Laane teada J.K.surmast ja loomulikult otsustas matustest osa võtta. Teiste matuselis-tega koguneti Tartu tänaval, end.Võru seminari aia kohal ja 4.juuli õhtupoolikul asuti veoautoga teele Võrust Põlva poole. Sõideti mööda Kirumpää lossivaremeist, üle Võhandu jõe Väimela poole. Selja taha jäi rohelusse loorizatud Võru, teistest hoonetest eraldus hästi üks valge maja - kunagise Võru Õpetajate Seminari hoone, Võru vanimaid maju. Enne Põlvat pöörduiti paremale Rosmal, kus Päänamäe jalamil mööduti vanast, 1872.a. ehitatud end. Rosma algkoolist, kus sündis, kasvas ja sai esimese raamatutarkusi J.K. Pärast seda, kui 1894.a. oli ta isa Peeter Käis koolmeistriametist vähese vene keele oskuse pärast vallandatud, siirduti Saarijärvele. Siin võimalus jätkata õpinguid Mammastes, Põlva köstrikoolis. Kui jõuti Tromsihe, siseneti puhtale rohetavale taluõuele. Elumajast paremal pool on ait, mille jahedas hämaruses puhkas lahkunu. Ta nagu puhkaks välja väsimust, just kui kavatsedes peatselt jällegi tõusta, et jätkata poolelijäänud tööd. Kui siiski - uinunu palgele on laskunud igaviku sügav rahu, ta silmad on suletud, huuled tugevasti kokku surutud. Näos polnud märgata küll mingit kurnatust. Lahkunu endisi kasvandikke ei vallanud mitte mahamurdev valu, vaid hetkeks tundus see lihtne jumalagajätt saatuse paratamatuse ees ülevana. Kõik oli kurb, kuid rahulik. J.K. elu ringkääk oli lõppenud peaaegu samas, kus see ligi 65 aasta eest oli alanud.

Ärasaatmine oli väga tagasihoidlik ja lihtne, kuigi oleks väärinud palju rohkemat. Viimsele teele saatjateks olid lähemad omaksed koos sõprade ja endiste õpilaste esindajatega, ilma üldsuse ja ajakirjanduse vastukõlata. Üks kohalik sirgekasvuline talumees pidas lühikese vaimulikuisisuga kõne. Selle järel kõneles VÕS I lennust Kambja kooli juhataja J. Aja. Siis kanti puusärk õue, elumaja ette, kus toimus pildistamine. Järgnevalt kanti sark veoautole. Teel kalmistule peatuti Rosma vana koolimaja ees - lahkunu sünnikohas - , kus kord oli alanud nüüd lõpule jõudnud töö- ja loomingurohke elutee.

Põlva kalmistule jõuti õhtueelsel tunnil. Kalmistu väravas ootas rühm saatmatulnuid. Kohalik puhkpilliorkester võttis lahkunu vastu Chopini leinamarsi helidega, mis saatsid lahkunut ta end. Õpilaste õlul kantuna ootavale, avatud hauale.

Haua ümber oli kogunud üsna arvukalt saatjaid: omakseid, sugulasi, end. õpilasi ja kaasvõitlejaid - 20 end. Võru Õpet. Seminari õpilast ja õpetajaid, nii et olid esindatud õppejõud ja iga lend. Avatud puusärgile asetati viimseid lilli. Jumalagajätku võttis sõna K. Laane, kes ütles järgmist: "Kui murdub põline, kõrgekasvuline puu, siis jääb temast järele kaua tajutav suur lünk. Kuid ta ei saa siiski kaduda täielikult, jäljetult, sest et oma elu ajal on ta külvanud ümbrusse palju seemneid ja neist võrsunud kasvud jäävad jätkama elu lõputut edasiminekut. Ja murdudeski paiskab puu oma okstelt laiali vilju, mis küll nagu kaoksid me silmist, ent jäävad siiski maamulda idanema, kuigi varjatuna paljude lehtede alla. Ent muld ja katvad vanad lehed jäävad neis viljades varjama peatselt uue elu tõusu. Ja kuigi me neid idusid mõnikord ei näe, tõuseb neist peatselt siiski uusi taimi, mis tõstavad oma latvu vastu kõrgustele.

Sääraseks viljakaks põlispuuks oli ka Johannes Käis, seda enam, et ta kutsumuseks oli töötada pedagoogina, koolimehena, uute sugupõlvade kasvatajana. Ta on oma viljaka elutööna külvanud palju väärtuslikke seemneid, mis on juba andnud ja tõotavad veel edaspidigi suurt järelkasvu. Ainult väike osa neist, kellele Sa oled pärandanud oma elutöö viljad, oleme Sind siin saatmas; paljud viibivad Sinuga sel kurval hetkel vaid mõtetes siin.

Nüüd oled tagasi jõudnud samasse kohta, kus kord algasid ja kuhu igatsesid. Sa armastasid loodust ja õpetasid ka meid seda mõistma ja armastama. Nüüd on ka Sinu osaks - sulada kokku selle loodusega. Kõrged kased siin jäävad laulma aegade tuultes Sulle suurt unalaulu. Siia paistavad kaunid künkad metsasaludega Su kodukoha loodusest ja õitsvad põllud. Liitugu nende surematu iluga ka meie - järelejäänute - mälestus Sinust!"

Leinahelide saatel lasti puusärg hauda. Peatselt kerkis sellele kohale künkake, millele asetasiid pärgi ja ütlesid järelehüüdeid J. K. end. õpilased V. Horm, A. Tiru, J. Ara. End. õpilane Regina Dubkovski aetas kalmule kimbukese kauneid rukkililli.

Peied peeti Tromsi talus, sellest võtsid osa ka end. Võru Seminari õpilased. Sõnavõttudes tõstatai kalmu väärrika tähistamise küsimus.

Kalmu tähistamine sai teoks 15.7.1951 osalt kokku pandud, peami-

selt aga J.K.järelejäänud rahadega.Mustast graniidist samba esiküljel on skulptor J.Raudsepa kujundatud reljeefne pronksportree J.K.näokujutusega.Samba allääres on tekst,mis võetud J.K.enese ühest kirjutusest seoses tema austamisega ta 50.sünnipäeva puhul (VÕS Teated nr.XXXV,22.2.1936 - "Tänutundes Valge Maja perele"): "Kasvataja kõrgeim tasu on tema püüete teostus kasvandikkude vastu võtlikus ja tänulikus hinges".

Nii on andmed,mis mul võimaldus K.Laane vahendusel saada.Muidugi on selles lünki,mida kahjuks pole aga nüüd võimalik täita.Vahetumalt sündmustest osavõtnu kirjeldused on küllalt elavad ja usaldavad,nii et loodetavasti saate neist ettekujutuse J.K.viimastest elupäevist.Nagu kinnitatakse,on "Nõukogude Õpetajas" siiski ilmunud kirjutusi J.K.60.sünnipäeva puhul.Seda ajalehte pole aga lootust enam saada,sellepärast tuleb vajaduse korral kserokoopia valmistada.Kui aga kirjutatu puhul peaks küsimusi kerkima,siis palun küsida,loodan neile võimaluste piirides vastata.

Parimate tervitustega Teile ja abikaasale

Teie

Tallinn,31.1.1973
Gagarini 9-8

P.S.Erinevused tööstaaži aastais on küll tingitud sellest,et kõiki tööaastaid ei õnnestunud tööraamatu koostamisel arvestada.Arvatavasti J.K.neis siiski ei eksinud.Muide,vahe ei ole väga suur.

"Kõukogude õpetaja" number 28.dets.1945 on siin ja ootab ärasaatmist.Sellest kirjast peab ta veel välja jääma.Kui Teil seda ei ole,tuleks oodata selle saabumisega - selles on mitmed huvitavad artiklid,mis minugi vaateringist olid välja jäänud.

On väga kurb,et ülevaade J.K.elu viimsest aastakümnest tuli lõpetada tema lahkumisega meie hulgast.Aga mis parata!Mälestus temast ja tema töö - need elavad alati tänulike järeltulijate elus ja tegevuses.Kaasaeglastel ja sõpradel on väga raske ja kurb näha,kuidas lahkuvad nende hulgast parimad ja õilsaimad inimesed.

On ilmunud rotaprintitrukis teos "Nõukogude pedagoogika ja kool V - 1969".Kas olen selle Teile juba saatnud?Selles on rida artikleid J.K.kohta,käsitletud nüüdseist seisukohist.